

О. Кадол (м. Кривий Різ)

Етнічні німці у світлі воєнної політики Російської імперії та СРСР: історичні паралелі

У даній розробці пропонується здійснити порівняльний аналіз воєнної політики керівництва Російської імперії та СРСР із залученням широкого кола джерел, в тому числі нових відомостей, отриманих з архівів. Теоретико-методологічну основу дослідження становить: 1) сучасний дискурс націоналізму; 2) теорія фактологічної єдності Першої та Другої світової війни, що набуває дедалі більшої популярності в сучасній історіографії.

Оцінюючи витоки довоєнної політики царизму і радянського керівництва щодо німецької меншини, не можна не побачити спільності її інтересів та ідеологічних обґрунтувань. Вирішення «німецького питання» в Російській імперії та утиски й репресії німців радянською владою склали підвалини депортацій в роки воєнного лихоліття. Даний процес відрізнявся збігом зацікавленості як царської, так і радянської влади в позбавленні етнічних німців свого національного обличчя шляхом всіляких обмежень віри, статусу, майнових прав. Проте лише радянські органи безпеки в мирний час вдалися до обмежень прав на життя, прямого фізичного знищення тощо.

Найбільш характерною складовою антинімецької кампанії воєнних часів була депортація німецького населення країни з регіонів його компактного проживання. Політика царизму і радянського керівництва в цьому питанні переслідувала схожі цілі, проте відрізнялась характером проведених заходів, її кількісними показниками. Царський уряд, на відміну від радянського, так офіційно і не визнав факту, що примусове виселення та інтернування німецького цивільного населення, по-суті, було воєнною

депортацією. Ці акції пояснювалися тактикою «випаленої землі» і проводилися в межах евакуації населення з театру бойових дій. Важливою відмінністю воєнної політики 1914–1917 рр. від 1941–1945 рр. є відсутність якої-небудь системності виселення. Депортація німецького населення часів війни 1941–1945 рр. мала суцільно етнічний характер і була проведена в якості превентивної міри. Принципово відрізнялась від політики Першої світової війни масовістю виселень з внутрішніх районів. Але так само велику небезпеку радянське керівництво вбачало в німецьких мешканцях прикордоння.

Для обох воєн типовою була легалізація політики етнічного гноблення — звинувачення німців у шпигунстві й потенційних диверсіях, саботажі, колабораціонізмі тощо. Як один із засобів пропаганди такої політики радянська влада використовувала фальсифікацію історії, звернення до історично-популярних розвідок, історичних аналогій російсько-німецьких конфліктів. Зі шпальт подібної спецлітератури не сходила думка, що нібито всі німецькі колоністи — шпигуни й інформатори німецької розвідки, що країна через систему торгово-промислових підприємств пронижана шпигунською системою німців і т. ін. Тотальний страх політичного керівництва царської Росії — СРСР перед п'ятою колоною зіграв вирішальну роль у долі німецької меншини.

Спільною рисою двох воєн було використання примусової праці етнічних німців. Проте у Великій Вітчизняній війні це явище набуло значно жадливішого характеру (Трудармія). Аналогічна доля спіткала німців-військослужбовців в лавах царської та радянської армії. Із районів безпосередніх бойових дій їх переводили в тиллові частини чи взагалі не допускали до служби і не мобілізували. Принципово важлива відмінність полягає у визначенні статусу німецького населення після війни, що безпосередньо залежало від її підсумків для країни. Так, ще на довгі роки спецпоселення німців в якості вигнанців радянського режиму було унормованою мірою, складовою репресивної політики партійного керівництва.

Відношення суспільства до іноетнічного населення під час катастроф національного масштабу виступає барометром наявності чи, навпаки, відсутності соціальної гармонії у країні. Сумний досвід двох світових війн виявляє спільну карально-репресивну політику держави щодо етнічних німців. Такий збіг не є випадковим. Пошук адекватних пояснень має становити одне з провідних завдань дискурсу націоналізму з «німецького питання». Зокрема, широкі дослідницькі перспективи в царині історичної етнополітики відкриває концепція «політики населення» (нім. — *Bevölkerungspolitik*), тобто політично «мотивовані» репресії щодо категорій народу своєї країни за етнонаціональною, етноконфесійною та етнотериторіальною ознакою.